

MANCARCIK KUYUSU CİNAYETİ: 19. YÜZYILDA ANTALYA'DA HOVARDALAR, AZATLI KÖLELER VE RAKKASE KADINLAR

Evren Dayar*

Öz

19. yüzyılda Antalya, Küçük Asya'nın orta büyüklükteki liman şehirleri arasında yer alıyordu. Coğrafi konumu nedeniyle şehrin tarımsal üretim kapasitesi sınırlıydı. Bu sebeple 19. yüzyıl boyunca şehrin nüfusu, zorunlu kitlesel göç dönemleri haricinde çok fazla değişmemişti. Bu durumun en önemli istisnası ise 1860'larda yaşanan gönüllü Rum göçüydü. Gerçekten de 1860'lardan itibaren Antalya, ticaret için Ege adalarından şehre gelen birçok Rum için kalıcı ikametgâh olmuştu. Kesif Rum göçü şehrin nüfus yapısını değiştirmiş, ayrıca toplumsal dönüşüm sürecini de tetiklemişti.

Bu makalede ele alınan cinayet tam da şehrin içinde bulunduğu bu dönüşüm sürecinde işlenmiştir. Dolayısıyla, cinayeti değerlendirirken, cinayetin ardındaki nedenler ile bu dönüşüm süreci arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Bunun dışında Mancarcık Kuyusu cinayeti; hovardalar, kocaları tarafından terk edilmiş kadınlar ve azatlı köleler gibi 19. yüzyıl Antalya'sında gündelik hayatın faili olmuş bazı toplulukları bir arada düşünmeye de imkân tanımaktadır. Görece ayrıntılı sorgu tutanakları ise sıradan insanların zihin dünyaları hakkında fikir vermektedir.

Bunların yanı sıra makalede, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dönüşüm sürecinin sonucu olarak devletin değişen işlevleri ile taşrada artan nüfuzu ele alınmış, son olarak, yargı-altı uzlaşmanın ve toplumsal arabuluculuğun zamanla eski önemini yitirmesine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antalya, 19. Yüzyıl, Rumlar, Azatlı Köleler, Hovardalar, Rakkase Kadınlar

The Murder in the Mancarcik Well: Mashers, Liberated Slaves and Prostitutes in Antalya in the 19th Century

Abstract

In the 19th century, Antalya was among the medium-sized port cities of Asia Minor. Due to its geographical location, the agricultural production capacity of the city was limited. For this reason, except for periods of compulsory mass

* Dr., *Antalya Büyükşehir Belediyesi, Kent Tarihi ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı*, Muratpaşa - Antalya/Türkiye, evrendayar@gmail.com

migration, the population of the city had not changed much during the 19th century. The most important exception to this situation was the voluntary Greek migration in the 1860s. Indeed, after the 1860s, Antalya had become a permanent residence for many Greeks who came from the Aegean islands for trading. The intense Greek immigration changed the population structure of the city and also triggered a social transformation process.

The murder investigated in this article was committed in exactly in this transformation process. Therefore, when evaluating the murder, it is possible to establish a link between the reasons behind the murder and this large-scale transformation process. Apart from that, the murder in the Mancarcik Well also makes it possible to reconsider the workings of communities in everyday life of 19th century Antalya together with mashers, abandoned women by their husbands, and liberated slaves. Also, relatively detailed inquiry minutes give an idea of ordinary people's mindset.

In addition to these, as a result of the transformation process that was experienced by the Ottoman State in the 19th century, the changing functions and the increasing influence of the state in the province is examined in the article. Finally, it is also mentioned that the infra judicial accommodation and the social mediation have lost their old importance over time.

Keywords: Antalya, 19th Century, Greeks, Liberated Slaves, Mashers, Prostitutes

Giriş

29 Eylül 1860 sabahı Rum bezirgân Yorgi, Bademağacı'na gitmek için siyah benekli kır atına binerek ağabeyi Vasilaki'nin evinden ayrılmış ve ardında hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuştu. Yorgi'nin muhtemel akıbeti hakkında ilk bilgiler, yola koyulduğu tarihten neredeyse iki ay sonra Abdal Kâhyası İsmail tarafından Antalya'ya ulaştırılmıştı. Vasilaki'yi ziyaret eden İsmail Kâhya, kardeşinin yeleşini azatlı köle Recep'te gördüğünü, "*hovarda takımından*" Kel Ahmet ve Zeybek Ali'nin de Recep'le dolaştığını iddia etmişti. Bu iddia doğruysa Yorgi, 19. yüzyıl Antalya'sının en büyük zahire tüccarlarından Hacı Ömer Ağa'nın eski seyisi Kel Ahmet, Yağcı Hacı Yusuf Ağa'nın azatlı kölesi Recep ve Ali adındaki Karacasulu bir zeybek tarafından soyulmuş olabilir. Son zamanlarda Rum tüccarlara yönelik şehrin çevresinde yaşanan saldırılar akla getirildiğinde bu ihtimalin dikkate alınması gerektiği açıktı. Hatta çok yakın geçmişte Kadim oğlu Haralambos isimli Rum bir tüccar şehre dört saat mesafedeki Uzun Kuyu civarında orman içine çekilerek soyulmuştu.¹ Bununla beraber hayli vakit kendisinden haber alınmadığına bakılırsa Yorgi'nin akıbetine ilişkin en kuvvetli ihtimal, öldürülmüş olmasıydı. Eğer öyleyse bu cinayet,

¹ 19. yüzyılın başlarında Antalya'ya gelen M. Corancey'in çok eski zamanlarda inşa edildiğini tahmin ettiği kırk bir basamaklı Uzun Kuyu, Antalya-İstanos (Korkuteli) yolu üzerinde yer alıyordu. Bkz. M. Corancey, *Itinéraire d'un Partie Peu de L'Asie Mineure*, Paris 1816, s. 392.

siyah benekli kır bir at ile bir çift tüfek, bir yelek ve birkaç parça eşya için işlenmişti.²

Şehri Çevreleyen Dağlar, Yollar ve Kuyular

“Bu tür yerleri keşfetmek isteyenlere, yalnız ya da yanına silahlı bir koruma almadan seyahate çıkması tavsiye edilemez. Böyle vahşi ve ıssız bir yerde kötü niyetli insanlar için bir yabancıyı soymak ve öldürmekten daha kolay bir şey yoktur. Bir adam buralarda öldürülürse kimsenin hiçbir şeyden haberi olmaz.”³

Antalya'nın coğrafi sınırları aynı adı taşıyan körfezin kıyılarıyla başlar, doğu ve batısındaki dağlar ile kuzeyindeki ova ve bu ovanın ardındaki dağlarla biter. Antalya'nın toprakları bu körfezi baştan sona dolaşır, şehri çepeçevre kuşatan dağların eteklerinde sona erer. Körfezin batısında kısa mesafede çok büyük irtifalara ulaşan Akdeniz'e paralel devamlı dağ sıraları yükselir ve Antalya ile batısı arasında kesin bir sınır çizer.⁴

Akdeniz'in hemen yanı başında yükselen bu dağlar, düzey farkının aniliğinden ve büyüklüğünden, yağışların bolluğundan ileri gelen çok şiddetli aşınmayla o kadar çok yarılmış, o kadar çok oyulmuştur ki şehirden batıya doğru bakılınca çok sivri ve yekpare kayalardan oluşan bu yüksek dağlardan başka hiçbir şey göze çarpmaz. Birer sivri kaya parçası halinde olan bu dağlar adeta insan eliyle yontulmuş gibi engebeli ve diktir. Müstahkem bir kale mevkiinde olan bu bölgede dereler eşsiz derinliktedir, yamaçlar çok keskinleşmiştir.⁵

Ne var ki tüm bu yüksek dağlar körfezin kuzeyine doğru kıydan uzaklaşır ve şehri batısından kuşatan dağların engebesi Antalya'nın kuzeybatısındaki Yenice Boğazı tarafında zayıflar. Burada dağların eski yüksekliği, ihtişamı kalmamış, genel olarak engebe çetinliğini kaybetmiştir. Lakin böyle alçalmış olsa bile sıradağlar kuzeye doğru uzanmaya devam eder. Bu sahanın hemen ardında ise kuzeyden güneye doğru çok çetin, engebeli bir başka dağ sırası yükselir.⁶

1860 sonbaharında bezirgân Yorgi şehri çevreleyen bu engebe içinde kaybolmuştu. Seyahatini tamamlayabilseydi eğer, siyah benekli kır atıyla Kalekapısı'ndan çıkacak, Çifte Kuyuları ardında bırakıp şehirden tamamen uzaklaşacak, bir saat sonra Mancarcık Kuyusu'nun yanı başında dinlenecek ve tekrar yola koyulacaktı. Buradan sonra sırasıyla Zeytinli Kuyusu ile Kepezaltı Kuyusu'nu geçerek Kepezbaşı'na gelecekti.⁷

² BOA. İ-MVL. 464-20995, lef. 1-2.

³ Edwin John Davis, *Anatolica; The Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities. Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia*, London 1874. s. 233.

⁴ Bu paragrafta olduğu gibi bu makaledeki coğrafi tasvirlerin birçoğu Hüseyin Saraçoğlu'nun çalışmasından alıntılanmıştır. Bkz. Hüseyin Saraçoğlu, *Akdeniz*, Ankara 1989, s. 117, 199-200, 277.

⁵ Saraçoğlu, *a.g.e.* s. 199-200.

⁶ Saraçoğlu, *a.g.e.* s. 277.

⁷ Burada bulunan kahveler nedeniyle Kepezaltı Kuyusu'na “Kahveler mevki” de deniliyordu. Thomas Spratt ve Edward Forbes 1842'de bu kahvede konaklamış, 1872'de seyyah John Davis ise Antalya'dan ayrıldıktan neredeyse iki saat sonra buradaki kahvehaneye varabilmişti. Bkz. T.A.B. Spratt ve Edward Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, Cilt: I, London 1847, s. 225-226

Yorgi'nin seyahat güzergâhı üzerinde yer alan Kepezbaşı ve Kırkgöz Han arasındaki yolda, tüm bu coğrafyada sayısız emsaline tesadüf etmenin mümkün olduğu kuyulardan; Kartca Kuyu, Hacı Ramazan Kuyusu ve Hacı Ahmet Kuyusu yer alıyordu.⁸ Yorgi bu kuyuları geride bıraktıktan sonra Kırkgöz Han'da geceleyecek, ertesi gün tekrar yola çıkacaktı. Kırkgöz Han'dan hareket ettikten birkaç kilometre sonra da Ispartalı seyyah Kırçinzade Şükrü'nün tabiriyle “*cehennemim vebal deresine benzeyen o korkunç*” Çubuk Boğazı girişine varacaktı.⁹ Nihayet, paravan gibi yüksek ve dik dağların içinden geçen Çubuk Boğazı'nı aşacak ve Bademağacı'na gelecekti. Beraberinde sadece borçlularının isimlerini içeren bir alacak defteriyle iki tüfeği ve çok az eşyası bulunduğu dikkate alınırsa, Bademağacı'nda çok uzun kalmayacak, muhtemelen birkaç hafta sonra Antalya'ya dönecekti. Ne var ki aradan iki ay geçmesine rağmen Yorgi Antalya'ya dönmemiş, ağabeyi Vasilaki, kardeşine rast gelen bir kimseyle karşılaşmamıştı.

Kasım 1860: Abdal Obasında Bir Âlem

Yorgi'nin kaybolmasından iki ay kadar sonra, 1860 Kasımı'nın yağmurlu son günlerinden birinde Zeytinköy'deki Abdal obası şamatalı bir eğlenceye ev sahipliği yaptı. Eğlencenin olduğu gün obanın damadı Arap Recep'in arkadaşları Kel Ahmet, Zeybek Ali ve Zabita İsmail beraberlerindeki Havva adındaki kadınla obayı ziyaret etmişler, burada Abdal Dolma'nın evinde rakı içip “avrat oynatmışlar”dı.¹⁰

19. yüzyıl Antalya'sında bu tür âlemler çok yaygındı. Sürekli kovuşturulan, ama

ve Edwin John Davis, *a.g.e.* s. 222. Bu kahvehanelerde yolcuların sadece dinlenmediği, rakı içerek vakit geçirdiği de bilinmektedir. 1886 İlkbaharı'nda Sedat Efendi, Mihail, Ahmet ve Yanni, İstanos yolu üzerindeki Uzun Kuyu Kahvesi'nde rakı içerlerken aralarında çıkan tartışma nedeniyle kavga etmişlerdi. Bkz. *AŞS.* 29/10.

⁸ Bu fevkalade engebeli coğrafyaya hâkim olan iklim Akdeniz iklimidir. Coğrafyacı Hüseyin Saraçoğlu'nun ifadesiyle yağış açısından Akdeniz demek, çok kararsız, çoğu zaman seneleri, hatta ayları birbirine uymayan bir coğrafya demektir. Yağışlı geçmesi beklenen aylarda bile bazen sert ve kuru kara iklimi hâkim olabilir; bir, hatta iki ay tam bir kuraklık içinde geçebilir. Ayrıca arazinin bünyesini esas itibarıyla kalker oluşturduğu için, bol yağış olsa bile bütün bu dağlar ve onların arasında kalmış ovalar kuru tabiatlıdır, su bakımından fakirdir. Kurak coğrafyanın ilk kanıtı; “Susuz Dağı”, “Behic Susuzu” gibi örneklerde de görülebileceği gibi “susuz” isminin coğrafi bir ad olarak yaygın kullanımındır. Kuraklığın bir diğer sonucu ise “Kör Kuyu”, “Kanlı Kuyu”, “İtin Kuyusu”, “Çift Kapılı Kuyu”, “Keklicek Kuyusu”, “Dipsiz Kuyu”, “Çifte Kuyular”, “Duacı Kuyusu”, “Saçlı Kuyu”, “Bacaksız Kuyusu”, “Hüseyin Kuyusu”, “Kerimler Kuyusu” gibi örneklerde de görülebileceği üzere su depolamaya yarayan kuyu tipi yapıların (sarmıç) yaygınlığıdır. Saraçoğlu, *a.g.e.* s. 117

⁹ Kırçinzade S. Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, Çev. Salih Şapçı, Eğirdir, 2005, s. 89. Şehri, kendi dışındaki dünyaya bağlayan en önemli geçit olan Çubuk Boğazı ve çevresinin durumu 20. yüzyılın başlarında bile çok korkutucuydu; bu yollarda eşkiya hikâyeleri anlatılıyordu. 1922 baharında ailesini görmek için Ankara'dan Antalya'ya gelen Halide Edib Ankara'ya dönüşünde konakladığı Kırkgöz Hanı'nda herkesin sohbet konusunun eşkiya hikâyeleri olduğunu, etrafa dehşet saçan eşkiya çetesinin başında yolcuları öldürdüğü, zeytinyağı kazanında diri diri yaktığı söylenen sekiz kişilik çetenin başı Hacı Murat olduğunu yazmıştır. Bkz. Halide Edib Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962, s. 252-253.

¹⁰ BOA. *İ. MVL.* 464-20995, lef. 1-9.

her defasında yeniden ortaya çıkan bu şamatalı âlemler meyhanelerde,¹¹ şehrin kenar mahallelerinde, bahçelerde ve obalarda tertip ediliyor, hemen herkesi kendisine çekiyor, ancak çoğu zaman kavgayla bitiyordu.¹² Abdal obasındaki âlem de, ne için çıktığı bilinmeyen, fakat bu tür içkili eğlencelerde karşılaşılması olağan bir kavga nedeniyle kesintiye uğramış, yağan yağmurun bir süre sonra şiddetli sele dönüşmesiyle son bulmuştu. Sadece eğlenenler değil, tüm Abdal obası çalırların arasına çekilmişti. Obanın kâhyası İsmail, Arap Recep'in sırtındaki yeleşti ilk o gün, bu hengâmede görmüştü.

Yağışların kesilip selin dindiği ertesi gün İsmail Kâhya, doğruca 19. yüzyıl Antalya'sının tanınmış Rum tüccarlarından Kara Yorgi'nin konağının yolunu tutmuş, ona Rum tüccarlar arasında kaybolan veya eşyası çalınan biri olup olmadığını sormuştu. Vasilaki'nin kardeşi Yorgi'nin kaybolduğunu öğrenince de, o sıralar hasta yatağında istirahat eden Vasilaki'yi ziyaret etmiş, kardeşine ait yeleşti Arap Recep'te olabileceğini söylemişti. İsmail Kâhya'nın bu ihbarı üzerine Vasilaki hükümete gelmiş ve "*Karındaşımı bunlar telef etmiş olmalı, artık iyisini siz bilirsiniz*" demişti. Bunun üzerine Recep'le yüzleştirilmiş, kardeşinin akıbeti hakkında bilgi sahibi olabilecek bu kişinin sırtındaki yeleşti hemen tanımıştı. Yelek kesinlikle kardeşine aitti.¹³

Bu tesadüf üzerine sorguya alınan Arap Recep, zabıtalarla birlikte Vasilaki'yi şehre bir saat uzaklıktaki Mancarcık Kuyusu'nun yakınlarına götürmüş, kuyunun ardındaki ormanın içinden getirdiği Yorgi'nin kemiklerini ağabeyine teslim etmişti. Böylece Yorgi'nin öldürüldüğü ortaya çıkmış, cinayetin şüphelileri Arap Recep, Kel Ahmet ve Zeybek Ali tutuklanmıştı.

Şüpheliler, Şahitler ve İfadeleri

Bu korkunç cinayetin nasıl işlendiği ve faillerinin kimler olduğunun öğrenilmesi için yürütülen tahkikat, Yorgi'nin kemikleri ortaya çıkarıldıktan hemen sonra, 1 Aralık 1860 günü başladı. Ancak tahkikat bir sene boyunca devam etmiş, bu suretle Mancarcık Kuyusu cinayeti 19. yüzyılda Antalya'da yürütülmüş en uzun soruşturmalardan birine vesile olmuştu. Ayrıca, sırasıyla sorgulanan üç şüphelinin birbirleriyle çelişen, hatta kendi söylediklerini inkâr eden ifadeleri, faillerin ilişki kurduğu birçok kişiyi soruşturmanın muhatabı yapmıştı.

Sorgulamada ifadesine başvuru olan ilk şüpheli Kel Ahmet'ti. O, üzerinde Yorgi'nin yeleştiyle yakalanan ve bu nedenle cinayetin en önemli şüphelisi olan Arap Recep'i on aydır görmediğini söylüyor, maktul Yorgi'yi tanımadığını, cinayet

¹¹ 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bazı şamata davalarında, "*zenbarelik suretiyle avrat rakes ettirildiği*" gerekçesiyle meyhanelerin olduğu Kaleiçi'ndeki Balıkpazarı Mahallesi'nin adı zikredilmiştir. Örnekler için bkz. *AŞS.* 29/28, *AŞS.* 29/36, *AŞS.* 29/46.

¹² Örneğin 24 Şubat 1864 Ramazan gecesi Antalya bahçeleri bitişiğindeki Dutlu Bahçe'de tertip edilen böyle bir âlemde Sultan isimli bir kadın oynatılmış, nedeni bilinmeyen bir tartışma neticesinde âlemin katılımcılarından azatlı Zenci Ömer tabancasıyla, Salih ise "*Teke bucağı tabir olunur bucağıyla*" arkadaşları Morali Şaban'ı kafasından yaralamıştı. Bkz. *AŞS.* 13/219.

¹³ BOA. *İ. MVL.* 464-20995, lef. 1-2.

hakkında hiçbir bilgisi olmadığını iddia ediyordu. Kel Ahmet uzun soruşturma boyunca ısrarlı bir şekilde kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmemişti. Ne var ki soruşturmanın henüz başlangıcında pek çok şahit onun iddialarının aksini söylemişti. Örneğin Kepezaltı kahvecisi Hafız oğlu Ahmet, cinayetin işlendiği günlerde su içmek için Mancarcık Kuyusu'na gittiğinde Kel Ahmet ve Arap Recep'i kuyunun içinde otururken görmüştü. Kahveci, bu iki kişinin Uzun Kuyu Kahvesi çevresinde de görüldüğünü, onlara hep şüphelye yaklaştığını ifade etmişti. Hatta bir keresinde kahvesine gelen Kel Ahmet'e "Oğlan senin gezişini beğenmiyorum birbirimize zararımız dokunmasın benim yanuma gelme" demişti.¹⁴

Kel Ahmet'i yalanlayanlar arasında en ısrarcı davrananlar ise Abdallardı. Obadan birçok kişi Kel Ahmet, Arap Recep ve Zeybek Ali'nin yağmur yağdığı sel aldığı o gece Abdal obasında içki içip kadın oynattıklarını görmüştü.¹⁵ Tanıkların dikkat çektiği bir diğer husus ise son iki ayda Kel Ahmet'in sıklaşan hamam ziyaretleriydi. Hamamcı Bekir, iki ay öncesine kadar hamama hiç uğramayan Kel Ahmet'in son iki aydır hamamda çok fazla para harcadığını, hamamcı ve tellaklara bol bahşış verdiği için "Ahmet Paşa" olarak adlandırıldığını söylemişti.¹⁶

2 Aralık'taki soruşturmada ifadesi alınan kişi ise cinayetin en önemli şüphelisi Arap Recep'ti. O ilk ifadesinde cinayete ilişkin hiçbir bilgisi olmadığını, sadece geçen sonbaharda Kel Ahmet'in kendisine satması için siyah benekli bir kır at verdiğini, bu atı Manavgat'a götürdüğünü, ama satmadığını iddia etmişti.

Ne var ki Recep sorgu yargıçlarının "Gel doğrusunu söyle, kurtulmanın kolayına bak, yalan ile olmaz" demesi üzerine bu ifadesini değiştirmiştir. Son ifadesine göre, cinayetin işlendiği gün Kel Ahmet ve Zeybek Ali ile Şarampol'de karşılaşmış, onların talimatıyla ekmek ve tütün almaya gitmişti. Kendisinden istenenleri aldıktan sonra Mancarcık Kuyusu'na gelerek arkadaşlarıyla tekrar buluşmuştu. Arap Recep burada olanları şu şekilde anlatmıştır:

"Oğlan buraya gel, biz bir halt ettik, bir ava rast geldik, yatırdık, dediler. Seslenme, sonra sana iftira atarız, dediler. Nasıl av, dedim. Bir günaha girdim, dedi Kel Ahmet. Ne ettin, dedim. Gayri uzatma lafı, bir çorbacıya rast geldim sarhoş, hayvandan yıkılmış da urdum, dedi. Nereye koydun Ahmet, dedim. Hayvanın kuyruğuna bağladım sürüttüm, dedi. Nereye sürüttün götürdün, dedim. Zeybek götürdü, bana orman içinde gösterdi. Çorbacı imiş, nasıl çorbacı olduğunu bilmem."

Arap Recep bu konuşmalardan sonra kimseye bir şey söylememesi için tehdit edildiğini, kendisinden maktulün atını Manavgat'a götürüp satması istendiğini söylemişti. Bunun için ona para da vermişler, "bir şey söylersen ananı falan ederiz" demişlerdi.¹⁷

¹⁴ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-2.

¹⁵ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-4.

¹⁶ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 8.

¹⁷ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-11.

Öte yandan 2 Aralık'taki soruşturmanın ilerleyen saatlerinde Recep –tahkikat süresince sıklıkla yapacağı gibi– bir kere daha ifadesini değiştirmişti. Yeni ifadesine göre, cinayetin işlendiği gün Kel Ahmet, Yorgi ile Zeybek Ali'yi evine davet etmiş, evde rakı içerek Havva'yı oynatmışlardı. Daha sonra Kel Ahmet, iyice sarhoş olan Yorgi'yi Zeybek Ali'nin yardımıyla bıçaklamıştı. Ertesi gün maktulü çuvalın içine koymuşlar, hep beraber Mancarcık Kuyusu'na götürmüşlerdi.¹⁸ Ancak Recep'in bu iddiası, 5 Aralık'ta sorgulanan Kel Ahmet'in evinde oynadığı söylenen Havva'nın ifadesiyle çelişiyordu. Çünkü Havva, kız kardeşiyle kavga ettiği için 21 Eylül 1860'ta Rodos'a gitmiş, Kasım ayının sonlarında Antalya'ya dönmüştü. Antalya'ya döndükten birkaç gün sonra da, Abdalların tabiriyle “sel kıyamet olduğu o gece” Kel Ahmet tarafından Abdal obasına götürülmüş, burada oynatılmıştı. Kısacası, cinayetin işlendiği gün Havva Antalya'da değildi.¹⁹

2 Aralık'ta sorgulanan son şüpheli ise Zeybek Ali'ydi. Zeybek Ali, hayatı boyunca Antalya Kapısı'ndan dışarı çıkmadığını, cinayete hiçbir ilgisi olmadığını söylemiş; katil olduğu iddialarına “*bana gareziniz var*” diyerek karşılık vermişti.²⁰

Şüphelilerin hiçbir suçlamayı kabul etmemeleri, Arap Recep'in birbiriyle çelişen ifadeleri, soruşturmanın sonraki günlerde kapsamı genişletilerek devam ettirilmesine neden oldu. Şüpheliler ve şahitler 18 Şubat'ta, 2 Mayıs'ta, 21 Mayıs'ta, 21 Temmuz'da, 4 Ekim'de, 9 Ekim'de, 11 Ekim'de, 3 Kasım'da, 7 Kasım'da bazen teker teker, bazen de birbiriyle yüzleştirilerek defalarca sorgulandılar. Bu uzun sorgulama süreci, sorgulayan için de sorgulanan için de yıpratıcı geçmişti. Bu nedenle 18 Şubat 1861'deki sorguda Kel Ahmet “*Beni kesin kurtarın, başka diyeceğim yok, canıma doydum*” demiş, fakat tüm ısrarlara rağmen suçlamaları reddetmişti.²¹ 4 Ekim 1861'deki sorgu ise yargıçların “*Receb şu maslahatı doğruca, olmuş gibi söyle, hak doğrunun yardımcıdır, bari yorgunluk verme*” sözüyle başlamıştı.²²

Gerçeğe en yakın ifadelere de bu süreçte ulaşılmış, tahkikat neticesinde Arap Recep her şeyi, “doğruca” ve “olmuş gibi” anlatmıştı. Söylediğine göre 29 Eylül Perşembe sabahı limandaki Ligorî'nin meyhanesinde birlikte içki içtikleri Kel Ahmet ona, “*Bir avluk var, bir reaya, zengin. Bademağacı'na gidecek, benimle arkadaş ol, sen Çifte Kuyulara çık, ben sana Zeybek Ali'yi yollarım, beni bekleyin*” demişti. Bu talimat üzerine Arap Recep Çifte Kuyular'a gitmiş, kendisinden istendiği gibi Kel Ahmet ile Yorgi'yi beklemeye başlamış, bu esnada Zeybek Ali de ona katılmıştı. Tam üç saat sonra Kel Ahmet ve Yorgi Çifte Kuyulara gelmiş, muhtemelen burada Yorgi durumdan şüphelenerek yola çıkmak istememiş, ancak Kel Ahmet'in zorlamasına karşı koyamamıştı. Hep beraber Mancarcık Kuyusu'na geldiklerinde ise tekrar rakı içmeye

¹⁸ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-6.

¹⁹ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-7, 1-8, 6-1.

²⁰ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-5.

²¹ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-11.

²² BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 2-2.

başlamışlar, bu esnada Kel Ahmet belinden çıkardığı bıçağıyla Yorgi'yi öldürmüştü.²³

Bir sene devam eden tahkikatın sonucunda Arap Recep'in son ifadesindeki bu itirafı esas alınmış; cinayetin Yorgi'nin Bademağacı'na gideceğini önceden haber alan Kel Ahmet ile ona yardım eden Arap Recep tarafından işlendiği kabul edilmiştir. Antalya Meclisi ile Konya Meclisi'nin görüşlerini değerlendiren Meclis-i Vala da bu doğrultuda verdiği kararını 7 Nisan 1862'de açıklamıştır. Buna göre, Kel Ahmet ile Arap Recep'in Yorgi'nin katili olduklarına şüphe yoktu. Ancak Zeybek Ali'nin cinayete iştirak ettiğine dair bir delil bulunamamıştı. Bu koşullarda Zeybek Ali kefilli olarak serbest bırakılmış, daha sonra bu kefaleti de kaldırılmış; katiller ise on beşer sene küreğe mahkûm edilmişlerdi.²⁴

“Hovarda ve Serseri Bir Adam”: Kel Ahmet

29 Eylül 1860 Perşembe sabahı Kel Hacı Hasan'ın oğlu Kel Ahmet, Bademağacı'na gideceğini öğrendiği Sakızlı bezirgân Yorgi'nin yanına gelmiş, onu limandaki Ligori'nin meyhanesine davet etmişti. İki tanışık burada içki içtikten sonra beraber yola koyulmuş, Çifte Kuyular'da onlara Arap Recep ile Zeybek Ali katılmıştı. Hep beraber Mancarcık Kuyusu'na gidip rakı içerlerken Kel Ahmet belinden çıkardığı bıçağıyla Yorgi'yi öldürmüştü. Maktulün cesedi kuyunun etrafındaki ormanın içine saklanmış, gasp edilen eşyaları ise bir an önce elden çıkarılmak istenmişti. Kel Ahmet, Yorgi'nin siyah benekli kır atı ve tüfeğini Arap Recep aracılığıyla önce Manavgat'ta satmaya çalışmış,²⁵ fakat başaramayınca bedeli karşılığında Balıklı karyesinden Morali Abdullah Kavas'a vermişti.²⁶ Abdullah Kavas da hiç vakit kaybetmeden bunları başkalarına satmıştı.²⁷

Yorgi'nin katili olduğu iddiasıyla tutuklanan Kel Ahmet, cinayetten iki sene öncesine kadar şehrin nüfuzlu tüccarlarından Hacı Ömer Ağa ile kardeşi Arap Süleyman Efendi'nin seyisliğini yapıyordu. Kendisini tanyan pek çok kişi için o “hovarda ve serseri bir adam”dı. Kale dışındaki Sofular Mahallesi'nde oturuyor, Zeliha adında bir kadınla evli bulunuyordu. 19. yüzyılın ortalarında Sofular Mahallesi'nde ağırlıklı olarak deveci Yörükler ile tütüncü Moralılar yaşıyordu. Kel Ahmet'in babası Kel Hasan da aynı mahallede ikamet ediyor, devencilik yapıyordu.²⁸

Kel Ahmet açıkça “kadın oynatan” bir “âlemci”ydi ve adı en az üç vaka dolayısıyla bu şekilde anılmıştı. Yorgi'nin öldürüldüğü günlerde de bir âlemde Elmalılı Hatice ile basılmış, bu “karıcılık” meselesi nedeniyle “kaçkın durumuna düşmüş”tü. Ayrıca, kısa bir süre önce alacaklısı Kır Hasan'la meyhanede içki

²³ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-12.

²⁴ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 9-1.

²⁵ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 5-1.

²⁶ 19. yüzyılda Balıklı karyesinin adının hayvan hırsızlığı dolayısıyla anıldığı bazı örnekler için bkz. AŞS. 46/77; AŞS. 92/61.

²⁷ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-10.

²⁸ BOA. ML.VRD.TMT. d. 10574, lef. 5. Kel Hasan, 31 Ağustos 1860'ta, komşusunun darı tarlasına öküz salverip ekinlerini mahvettiği için suçlu bulunmuştu. Bkz. BOA. MVL. 610-26.

içerlerken borcunu ödemediği takdirde karısı Zeliha'yı boşayacağını şart koşmuş, borcunu ödemediği için karısı boş düşmüştü.²⁹ Zeliha birkaç ay dul kalmış, bu süre zarfında kocasıyla görüşmemişti. Bekâr dolaştığı tüm bu dönem boyunca Kel Ahmet, bazen Hacı Ömer Ağa'nın konağında, bazen Derviş İbrahim Medresesi'ndeki odalarda, bazen de arkadaşlarının yanında kalmıştı.³⁰ Karısını boşadığına pişman olup nikâhını yenilemek istediğinde ise “kaçkın durumunda” olduğundan Zeybek Ali'den yardım istemişti. Zeybek Ali bu hususu ulemeden Musa Efendi'ye danışmış, olumlu yanıt alınca da 10 Kasım 1860'ta Kel Ahmet yemin ederek nikâhını yenilemişti.³¹

Âlemciliği dışında Kel Ahmet, muhtemelen, 1860'lı yıllarda Antalya ve çevresini kasıp kavuran hayvan sirkatiyle meşhur bir hırsızlık kumpanyasıyla da ilişkiliydi.³² Sorgu yargıçlarını böyle bir ilişki kurmaya iten ilk neden, Kel Ahmet'in geçmişte yanlarında çalıştığı Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin birkaç defa hayvan hırsızlarını himaye etmekle suçlanmış olmalarıydı.³³ Fakat daha önemlisi,

²⁹ 19. yüzyıl Antalya'sında erkekler eşlerini bu şekilde “şart koşarak” boşayabilirlerdi. Şartlı boşama genelde kadınların lehine bir uygulamaydı, fakat erkeklerin kişisel ilişkilerindeki taahhütlerinin gerçekliğini kanıtlamak amacıyla eşlerini boşamayı şart koştukları varıttı. Hatta zaman zaman kişilerarası ilişkilerde verilen taahhütlerin geçerliliğini arttırmak için öne sürülen şartlardan biri de, eşini boşama oluyordu.

³⁰ BOA. İ. MVL. 399-17360, lef. 1-7.

³¹ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-5. Nikâh işinin ayrıntıları Zeybek Ali'nin 3 Kasım 1861'deki sorgusunda ortaya çıkmıştır. Buna göre, 1860 Kasım ayının başlarında Zeybek Ali, Antalya ulemasından Musa Efendi'nin yanına gelmiş ve “*Kel Ahmet zevcesini tatlik etmiş, tekrar nikâhı caiz mi değil mi?*” diye sormuştu. Musa Efendi de “*gıt sor yanında bir adam var mıymış, varsa nikâh olur*” cevabını vermişti. Aldığı yanıt üzerine Zeybek Ali Muratpaşa Camii'ne giderek burada kendisini bekleyen Kel Ahmet'e nikâhını tazeleyebileceğini söylemişti. İki arkadaş akşam nikâh kıymak için tekrar bir araya gelmişler, ancak imam bunun olabilemesi için (mahkmeden) iznname istemişti. İmanın talebi üzerine Zeybek Ali muhızardan yardım talep etmişti. Muhızır konuyu naibe taşımış ve nihayet aradan geçen birkaç günden sonra Kel Ahmet'in “üçten dokuza kadar şart ettiğine” tanık olan Kôr Hasan'ı naibin huzuruna çıkarmışlar ve Kel Ahmet'in karısını boşadığına dair yemin verdirmişlerdi. Yemin hüccetini imama götüren Kel Ahmet de boşadığı karısıyla tekrar evlenebilmişti. Bkz. BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 3-2.

³² Antalya ve çevresinde hayvan hırsızlığının yaygın olmasının en önemli nedeni, dağlık alanların coğrafyayı işgal etmesi ve bu şartların çoban tutmayı güçleştirmesiydi. Konuya ilişkin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Babalık gazetesinde neşredilen bir mektupta, hayvan hırsızlığının Antalya'daki nedenlerine şu şekilde değinilmiştir: “*Antalya'da bir adet vardır, kurâ abâlisi ve çiftlik sahipleri her nev'i hayvânlarını başıboş bir sûrette bırakarak dağlarda derelerde otlmasına müsaade eder ve vakti oldukça hayvânâtın otladığı ve en çok geldiği mevkâleri geçerek hayvânın mevcut olup olmadığını öğrenir. Antalya'da çoban ile güdüvermek usûlü yoktur. Bu usûlün buralarda mer'i olmasına sebep de hayvânın pek çok olup çoban ile güdülmesi kâbil olmaması ve dağlık ve derelik ve ormanlık olan Antalya muhtininin buna müsaâid bulunmamasıdır. Hayvânın böyle başıboş bırakılmasının ise sirkat gibi mahzûru vardır.*” Bkz. Babalık, 20 Mayıs 1329.

³³ Gerçekten de hırsızlar eşraf tarafından da himaye ediliyordu ve 1860'lı yıllarda Antalya'da böyle bir himaye ağının ardında olabilecek kişiler vardı. Gerçekten de 1850'lerin sonlarına doğru hayvan hırsızlığı vakalarının sayısında artış yaşanmış, Kel Ahmet'in seyisliğini yaptığı Hacı Ömer Ağa ve şeriklerinin bu suç sebebesinin hamisi olduğu iddia edilmiştir. Örneğin, Hacı Ömer Ağa'nın kardeşi Arap Süleyman Efendi, 1857'de Kızılıkaya ve Bucak köylülerinin hayvanlarına el koymakla itham edilmişti. Hayvan hırsızlığı hususunda iki kardeşin şirket olduğu, Antalya çevresinde etkili olan büyük bir hırsızlık kumpanyasının ardında onların bulunduğu da iddialar arasındaydı. Söylenenlere

cinayetden sonra maktule ait kır atın çok çabuk el değiştirmesi ve elden çıkarılma şekli Kel Ahmet'in hayvan hırsızlarının çalışma usulüne aşına olduğunu gösteriyordu. Gerçekten de bu dönemde hırsızlar Antalya'nın Serik ve İstanos; Isparta'nın Eğirdir; Denizli'nin Acıpayam ve Konya'nın Beyşehir taraflarında olmak üzere gayet geniş bir sahada müşterek hareket ediyor, bu muhit içinde çaldıkları hayvanları "elden ele aşırarak" satıyor, böylece çalıntı hayvanlar bir türlü ele geçirilemiyordu.³⁴ Kel Ahmet de cinayetden hemen sonra kır atı elinden çıkarmak istemiş, bunun için birçok defa hırsızlarla ilişkili olmakla suçlanmış Zeytinköy'deki Abdal obasının damadı azatlı köle Arap Recep'i görevlendirmişti.³⁵

Azatlı Bir Köle: Arap Recep

Kel Ahmet'in en önemli suç ortağı, sürekli ifade değiştiren ve verdiği her yeni ifade bir öncekiyle çelişen Arap Recep'ti. O, 19. yüzyıl Antalya'sında şehir nüfusunun önemli bileşenleri arasında yer alan azatlı kölelerdendi. Aslına bakılırsa Antalya

göre Hacı Ömer Ağa sancak meclisine aza seçildiği günden beri taşrada "birkaç nefer hırsız peyda etmiş"ti. Bu hırsızlar köylülerin sahip olduğu ve ormanlarda ve meralarda otlattığı hayvanları çalıp dışarıdan gelen tacirlere gizlice satıyor, bu suretle muazzam kazanç elde ediyordu. İddialar doğruysa eğer oldukça organize olan bu çete Hacı Ömer Ağa tarafından kollanıyordu. Hırsızların elindeyken bulunan hayvanlar dava edildiğinde ise Hacı Ömer Ağa'nın hizmetçilerinden ya da akrabaları arasından iki yalancı şahit bulunuyor, hayvan sahiplerinin "gözünün içine baka baka ve mallarını çığırta çığırta" iddiaları boşa çıkartılıyordu. Bkz. BOA. *MVL*. 188-122 ve BOA. *MVL*. 188-122.

70 ³⁴ Macit Selekler, Antalya'da hayvan hırsızlığının nasıl icra edildiği hakkında şunları yazmıştır: "*Serik hayvan hırsızlığının en yoğun olduğu yerdir. Hayvan hırsızları bazen bir şebeke halinde çalışırlar. Bunların muayyen yerlerde elebaşları vardır. Bu elebaşları bazen tanınmış, mevkii sahibi adamlardır. Şebekenin elebaşı budur. Mesela Serik'ten hayvan çalan hırsız Antalya'da bir kenar yerdeki adama götürür, bu adama yatak denir, yatakta, mesela Tefenni tarafındaki kollarından gelmiş hırsızlık hayvan vardır. Gelen onu alır Serik, Manavgat, Akseki üstünden Beyşehir tarafına aşırır. Serik yoluyla gelen hırsızlık hayvan da, yatak tarafından Tefenni tarafına aşırılır. Bunların çalıp aşırıldıkları malı bulmak pek zordur. Bu tip hırsızlık at cinsi hayvanlar için varittir. Biniş çabuk aşırvermek gerekir. Hayvan hırsızlarının bir de saltık hırsız denen çeşidi vardır. Bunlar herhangi bir hayvanı yürütüklerini beyan ederek güya ararlar ve böylece sahibi bilinmeyen hayvanı aşırır. Yakalanırlarsa (tutulurlarsa) aradıkları hayvan olduğunu zannettiklerini söylerler."* Bkz. Macit Selekler, *Yarım Asrın Arkasından Antalya'da Kemer-Melli-İbradı-Serik*, Antalya 2013, s. 165-166. Bu dönemde hayvan hırsızlığında kullanılan bir diğer yaygın yöntem ise hayvanı önce çalıp sonra güya bulduğunu iddia ederek para karşılığında sahibine teslim etmektir. Bu şekilde oyuna getirilen seyyah Thomas Spratt ve Edward Forbes, Yenice Han'dan hareket edip İstanos'a doğru yola çıkmaya hazırlanırken başlarına gelen hadiseyi şu şekilde anlatmıştır: "*Geçitteki beğçilerin oyununa uğradık. Gece atlarımızın ikisini götürmüşler ve atlarımızın Yörüklerin çaldığını iddia etmişlerdi. Böylece atları bulup ödül kazanmak istiyorlardı. Biz ise hiçbir şeyden kuşkulandıktan onlara para verdik. Atlar sonunda bizim kiralık odamızın yakınındaki ağaçlara bağlanmış olarak bulundu."* Bkz. T.A.B. Spratt ve Edward Forbes, *a.g.e.* s. 241.

³⁵ Finike, Antalya ve Manavgat tarafındaki Abdal obaları hayvan ticaretiyle uğraşıyorlardı; muhtemelen bu sebeple kolaylıkla hayvan hırsızlarıyla ilişkili olmakla itham edilebiliyorlardı. Atları ya da develeri kaybolmuş ya da gasp edilmiş birçok kişi Abdalları çalıntı hayvan satmakla itham etmişti. Örnekler için bkz. *AŞS*. 14/105, *AŞS*. 14/177; *AŞS*. 46/55, *AŞS*. 46/77; *AŞS*. 92/43; Erdal Taşbaş, *15 No'lu Antalya Şer'iyye Sicil Defterine Göre 1866-1867 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2007, s. 363. Bazı örneklerde ise Zeytinköylü Abdallar, çaldıkları hayvanları başkalarının elinde gördükleri iddiasıyla mahkemeye başvurmuştu. Bkz. *AŞS*. 30/46, *AŞS*. 30/87; *AŞS*. 46/120; *AŞS*. 94/65.

yüzyıllarca Doğu Akdeniz'in önemli köle limanları arasında yer almış ve hemen her zaman kayda değer bir köle nüfusuna ev sahipliği yapmıştı. Şehirdeki kadın köleler esas olarak hane içi işlerde kullanılıyor, "cariye" olarak adlandırılıyordu.³⁶ Erkek köleler ise "gulam" olarak biliniyor, güvenilir oldukları için istihdam ediliyor,³⁷ hane dışı işlerinde efendilerine yardımcı oluyordu.³⁸

1857'de Osmanlı Devleti'nin siyah köle ticaretini yasaklamasından sonra Antalya'daki kölelerin birçoğu sahipleri tarafından azat edilmiş ve 1860'larda "abd-i mu'tak" olarak şehir hayatına dâhil olmuştu.³⁹ Bu dönemde şehirdeki azatlılar, tıpkı Recep gibi "Arap" adıyla anılıyor, "*kimin Arap'ı idin*" sorusu hemen her zaman "*kimin kölesi idin?*" şeklinde anlaşılıyordu.⁴⁰

19. yüzyılda Antalya'daki azatlı köleler esas olarak şehrin en yoksul kesimini oluşturuyor,⁴¹ en yoksul mahallelerin olduğu kale haricinde yaşıyordu.⁴² Birçok kölenin azat edildiği ve bu sebeple şehirdeki nüfuslarının arttığı 1860'ların başlarında azatlıların içinde bulunduğu şartlar gerçekten de güçlü.⁴³ Ayrıca, genellikle kendileri

³⁶ 19. yüzyılda evlerde istihdam edilen kadın kölelerin fiyatları 900 ila 1.500 kuruş arasında değişiyordu. Örnekler için bkz. *AŞS.* 6/183; *AŞS.* 7/82; *AŞS.* 10/74; *AŞS.* 11/35; *AŞS.* 19/99; *AŞS.* 95/23.

³⁷ Ailenin hane dışı işlerini yürüttükleri için erkek köle fiyatları biraz daha yüksekti, 1.000 ila 2.000 kuruş arasında değişiyordu. Örnekler için bkz. *AŞS.* 11/84, *AŞS.* 11/268.

³⁸ Antalya'da köleciliğin mahiyeti ve kölelerin toplumsal konumu bu açıdan S. D. Goitein'in Akdeniz Toplumu'nda tasvir ettiği köleciliğe benziyordu. Bkz. S. D. Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Volume: I, Berkeley and Los Angeles 1967, s. 130-133.

³⁹ Esasında bu tarihte yasaklanan kölecilik değil, siyah köle ticaretiydi; fakat bu yasak üst sınıf şehirli Osmanlılar arasında köleciliği olumsuzlayan bir kültürel ortamda gelişmişti. Bu değişime bağlı olarak geç dönem Osmanlı elitleri arasında, üst sınıf şehirli Osmanlıların hanelerinde köle istihdam etmektense hizmetçi bulundurmanın daha itibarlı olduğunu teşvik eden bir düşünce tedrici olarak yaygınlaşmıştı. Dolayısıyla, böyle bir mecburiyetleri olmasa da, bu tarihten itibaren Antalya'da da birçok aile kölelerini azat etmiş, onların yerine ikame edilen evlerde istihdam edilen beslemelerin sayısı artmıştı. Bkz. Evren Dayar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya'da Çocuk İcarları", *Toplumsal Tarih*, 242, Şubat 2014, s. 32-33.

⁴⁰ BOA. *İ.MVL.* 568-25521, lef. 4.

⁴¹ Şüphesiz bu durumun istisnaları vardır. Azatlılar arasında görece orta halli terekelere de tesadüf edilebilir. Bazı örnekler için bkz. *AŞS.* 13/135, *AŞS.* 13/323; *AŞS.* 32/23.

⁴² H. Hellenkemper - F. Hild, *Tabula Imperi Byzantini VIII: Lykien und Pamphylien*, Viyana 2004, s. 359. Sicillerde azatlıların yaşadığı mahalleler arasında özellikle Kirişçiler ve Teşvikiye mahallelerinin adı zikredilmiştir. Bazı örnekler için bkz. *AŞS.* 13/55; *AŞS.* 21/324; *AŞS.* 32/95; *AŞS.* 91/187, *AŞS.* 91/217, *AŞS.* 91/280; *AŞS.* 95/5.

⁴³ Herhalde azatlıların çok azı "hür" hayatlarını idame ettirebilmeleri için eski efendilerinden ciddi bir destek görmüştü. Antalya sicillerine yansıyan istisnai iki örnekte de efendilerinden gayrimenkul edinen azatlıların elinden bu mülkler geri alınmak istenmiştir. Bkz. *AŞS.* 13/253 ve *AŞS.* 21/323. Hayatlarını idame ettirebilecek koşullara sahip olmadıklarından çoğu azatlı "hür" hayatlarında çok çabuk borçlanmıştı. Bazı örnekler için bkz. *AŞS.* 13/64, *AŞS.* 13/85, *AŞS.* 13/102, *AŞS.* 13/242, *AŞS.* 13/247, *AŞS.* 13/485.

gibi diğer azatlılarla evlendiklerinden,⁴⁴ onları kuşatan yoksulluk sarmalının dışına çıkmaları pek mümkün görünmüyordu.⁴⁵ Bu açıdan Arap Recep azatlılara istisna teşkil ediyordu; ancak o da yoksul Abdal obasından bir kadınla evlenmiş, obanın damadı olmuştu.⁴⁶

Yoksullukları nedeniyle azatlıların birçoğu “hür” olduktan sonra da efendileriyle ilişkilerini sürdürmüş, geçmişteki sahiplerine hizmet etmeye –hatta bazen onların kanunsuz işlerini yürütmeye– devam etmiştir.⁴⁷ Bu nedenle azatlıların adı şehirdeki nüfuslarının arttığı 1860’lardan itibaren birçok defa suçla birlikte anılmıştı. Onlar kimi zaman kendi başlarına bir suçlu, kimi zaman da eski efendilerinin suç ortakları olmuştu.⁴⁸

Rakkase Bir Kadın: Esmâ Kızı Havva

Önce cinayetin faileri arasında zikredilen, fakat daha sonra Kel Ahmet’in tertip ettiği âlemlerde raks ettiği anlaşılan Esmâ kızı Havva, 19. yüzyıl Antalya’sında kocaları tarafından boşanmış çok sayıdaki kadından biriydi. Bu döneme tarihlenen şer’iye sicillerinde, hukukun kendilerine bahsettiği eşlerini boşama hakkının erkekler tarafından sınırsızca, hatta keyfi olarak kullanıldığına dair çarpıcı pek çok örneğe rastlanabilir.⁴⁹ Tüm bu örneklerin tanıklık yaptığı üzere, erkekler hiçbir gerekçe

⁴⁴ Azatlılar arasındaki akdedilmiş evlilik sözleşmelerine ilişkin şu örnekler verilebilir: *AŞS.* 13/46; *AŞS.* 32/123; *AŞS.* 44/103; *AŞS.* 91/187; *AŞS.* 94/448; *AŞS.* 95/5; *AŞS.* 95/55. İstisnai iki örneğe ise şu kaynaklarda tesadüf edilmiştir: *AŞS.* 13/19 ve *AŞS.* 13/245.

⁴⁵ Şüphesiz tüm azatlıların güç şartlarda yaşadığı söylenemezdi; istisnai olarak içlerinde orta halli olanlar, hatta esnaflık yapanlar da vardı. Bazı örnekler için bkz. *AŞS.* 13/135, *AŞS.* 13/323; *AŞS.* 32/23; *AŞS.* 91/294.

⁴⁶ Abdal obası –19. yüzyıla tarihlenen sicillerindeki muhtelif hükümlerde “Kıbtî” olarak da adlandırılmışlardı– yüzyıllardır Antalya’nın kuzey doğusundaki Zeytinköy’de yaşıyordu. 19. yüzyılın ortalarında yetmiş dokuz hanenin bulunduğu Zeytinköy’deki obanın temel geçim kaynağı hayvancılıktı. Birçok hane at ve tay yetiştiriyor, bunun dışında obada sepet ve kalbur imalatı yapılıyor, el sanatlarıyla uğraşılıyordu. Abdallar arasında müzisyenlik de yaygındı. Bazı Abdalların terekelerinden çıkan zurnalar ile “Davulcu” lakaplı erkeklerin varlığı, davulculuk ve zurnacılığın Abdallar arasında yaygın bir işkolu olduğuna tanıklık yapmaktadır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise birçok Abdal İran devleti tebaası olmuştu. Zeytinköy Abdallarına ilişkin bu bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: BOA. *NFS.* d. 3211; BOA. *ML.VRD.TMT.* d. 9766; *AŞS.* 46/87; *AŞS.* 63/219, *AŞS.* 63/25; *AŞS.* 93/217; *AŞS.* 94/665; Hacı Bayram Özdemir, *26 Numaralı Antalya Şer’iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301-1302 (M. 1883-1885)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2012, s. 152.

⁴⁷ Yvonne J. Seng, “Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 39, No. 2 (1996), s. 140

⁴⁸ Örneğin 20 Ağustos 1860 ila 11 Şubat 1861 arasında Antalya Meclisi’ne intikal eden otuz yedi suç vakasından yedisinde azatlıların adı zikredilmişti. Bkz. BOA. *MVL.* 610-26; BOA. *MVL.* 609-58.

⁴⁹ Gerçekten de eşlerini boşama hakkı erkekler tarafından sınırsızca ve neredeyse hiçbir şarta tabi olmaksızın kullanılmıştır. Öyle ki Antalya şer’iye sicillerinde erkeklerin eşlerini gıyaplarında boşadığı örneklere dahi tesadüf edilebilmektedir. Sözgelimi Balıbey Mahallesi sakinelerinden Saka Mehmed’in kızı Rahmiye’yi, kocası azatlı Arap Mercan, Denizli’deki bir kahvehanede arkadaşlarıyla sohbet ederken boşamıştı. Morali Hüseyin bin Abdullah ise karısı Emine’yi Arap Mescidi Mahallesi’ndeki bir medresede arkadaşlarıyla birlikten boşamıştı. Örnekler için bkz. *AŞS.*

göstermeksizin eşlerini boşadıklarını söyleyip onları terk edebilmiştir.⁵⁰

İstisnai birkaç örnek haricinde boşanmış kadınların hayatını şekillendiren esas unsur yoksulluklarıydı. Gerçi eşlerini boşayan erkekler mehir ödemekle, eşlerinin üç aylık nafakalarını sağlamakla yükümlüydü. Ancak mehir miktarı genellikle düşük olurdu.⁵¹ Bu nedenle birçok kadın nafaka hakkında yararlanabilmek için kocalarının kendilerini boşamadığını ispat etme derdine düşer, fakat çoğu zaman buna muvaffak olamazdı. Çünkü bu hususta da erkeğin sözünün mutlak bağlayıcılığı vardı.⁵²

Kocaları tarafından boşanan kadınların hayatlarını idame ettirebilmeleri, genellikle tekrar evlenerek başka bir erkeğin maddi desteğini elde etmelerine bağlıydı. Ne var ki boşanmak sadece erkeğe tanınmış bir hak olduğundan terk edilmiş bir kadının kocasını boşaması mümkün değildi. Çoğu erkek terk ettiği eşinin nafaka ve geçimini temin etmediğinden de, onlarla evli olan kadınlar epeyi güç durumda kalırdı.⁵³ Bu koşullarda, terk edilen kadınların geçimlerini temin edecek bir başka erkekle evlenebilmeleri için kocalarını boşanmaya ikna etmeleri gerekirdi. Kocaların

93/216; AŞS. 95/56. Bazı kadınlar da kocalarının kendilerini boşadığını başkalarından öğreniyordu. Örneğin, 28 Nisan 1893 günü kadı huzuruna çıkan Hatice Hatun, kocası Molla Mehmet'in arkadaşlarıyla otururken "*ben zevcim bulunan Hatice'yi boşadım, kendisine malumat verim*" dediğini ve bu suretle boş düştüğünü söylemişti. Bu ve benzeri başka örnekler için bkz. AŞS. 40/22; AŞS. 7/34; AŞS. 33/9; AŞS.39/24. Meselenin Osmanlı toplumu bağlamında ele alındığı bir çalışma için bkz. Yahya Araz, "Kadınlar, Toplum ve Hukuk: 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 6, 2007/2008, s. 68-82.

⁵⁰ Bazı örnekler için bkz. AŞS. 19/59, AŞS. 19/325, AŞS. 19/339, AŞS. 19/463, AŞS. 19/572; AŞS. 19/AŞS. 7/34; AŞS. 8/1; AŞS. 10/65; AŞS. 13/9, AŞS. 13/19, AŞS. 13/237, AŞS. 13/251, AŞS. 13/475; AŞS. 12/198; AŞS. 13/9, AŞS. 13/19, AŞS. 13/53, AŞS. 13/237, AŞS. 13/251, AŞS. 13/393, AŞS. 13/443, AŞS. 13/459, AŞS. 13/475, AŞS. 13/544; AŞS. 14/5, 163; AŞS. 15/11, AŞS. 15/123, AŞS. 15/132, AŞS. 15/139, AŞS. 15/191; AŞS. 93/11, AŞS. 93/27, AŞS. 93/216.

⁵¹ 19. yüzyılda Antalya'da kadınlara verilen mehir ortalama 300-350 kuruşa tekabül ediyordu. Bkz. Rukem Tanrıseven, *12 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2007, s. 92. Öte yandan kocaları tarafından terk edilen kadınlar arasında mehir alamayanların sayısı da az değildi. Bu tür örnekler için bkz. AŞS. 13/393, AŞS. 13/443, AŞS. 13/534, AŞS. 13/544; AŞS. 14/5; AŞS. 91/s. 97-4; AŞS. 93/24, AŞS. 93/11.

⁵² Boşama işleminin gerçekleşmesi için erkeğin bu yöndeki talebini açıklaması yeterliydi. Boşanmak istemeyen bir kadının yapabileceği tek şey ise kocasının kendisini boşadığını inkâr etmektir. Örneğin Gülsüm kocası Hafız Hüseyin'in kendisini boşadığını kabul etmeyince başına gelenleri şu şekilde anlatmıştır: Karındaşı Hüseyin ve Hasan nam kiminseler huzurunda "*ben seni boşadım boşadım boşadım*" diyerek tekrar üç defa dahi tatlik ettikten sonra kendisine ben gitmem dediğimde "*anamı hac yolunda zîna etmiş olayım seni boşadım git şuradan şimdi bir kan çıkarırım*" dedi. Bkz. AŞS. 46/113.

⁵³ Kocaları tarafından terk edilmiş veya boşanmış çok sayıda kadın, şer'i mahkemeye müracaat ederek kocalarının kendilerini "bıla-nafaka terk ettiğini" ve "nafaka ve kisveye muhtaç" olduğunu söylemiştir. Burada tümünü aktarmanın mümkün olmadığı bu örneklerden bazıları için bkz. AŞS. 13/8, AŞS. 13/16, AŞS. 13/364, AŞS. 13/450; AŞS. 33/513; AŞS. 91/22-5, AŞS. 91/23-3, AŞS. 91/32-1, AŞS. 91/35-2, AŞS. 91/67-4, AŞS. 91/76-1, AŞS. 91/132-5, AŞS. 91/246-2; AŞS. 93/27; AŞS. 30/337; AŞS. 95/93. Meselenin neden olduğu hukuki açmazları ve geride kalanların yaşadığı sorunları Osmanlı toplumu bağlamında ele alan bir çalışma için bkz. Yahya Araz, "Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkadaş Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Doğu Batı*, Sayı: 64, 2013, s. 159-171.

ikna olmasının tek yolu ise kadınların evlilik nedeniyle kendilerine tanınan sınırlı haklardan vazgeçmesiydi.⁵⁴

Kısacası, ister boşanmış olsun ister terk edilsin, ailesinin desteğinden mahrumsa tek başına kalmış bir kadın için hayat mutlak bir yoksulluk demektir. Bu koşullarla baş başa kalan kadınların bazılarını bekleyen kötü kader ise “fena olmak”, “âlemlerde oynamak” ve “elden ele dolaşmak”tı.⁵⁵

Havva’yı âlemlerde oynamaya iten neden de, herhalde, kocası tarafından boşanmış olması, başka türlü hayatını idame ettirebilecek destekten yoksun kalmasıydı. Bu koşullarda Havva, kendisine bir “efe” bulmuş, Kel Ahmet’in teşvikiyle âlemlerde oynamayı kabul etmişti. Gerçi bunun böyle olduğu kesin değildi ve sorgu tutanaklarının hiç biri Havva’nın rakkase olmayı neden kabul ettiğine cevap vermiyordu. Ancak Arap Ayşe’nin oğlu Ali Pehlivan’ın, Havva ve kız kardeşinin birlikte yaşadıkları eve gelip gittiği, âlemlerde oynaması için Havva’yı “efesi” Kel Ahmet’e götürdüğü biliniyordu. Kız kardeşi Şerife ile Havva arasındaki kavga da bu nedenle çıkmıştı; iki kardeş birbirlerine hakaret etmiş, “darlanan” Havva, Hacılar Bayramı’ndan (Kurban Bayramı) sonra kayıkla Rodos’a gitmişti.⁵⁶ Rodos’tan döndükten birkaç gün sonra da Kel Ahmet’in evine uğramış, akşam yemeğini orada yemişti. Yemekten sonra birlikte dışarı çıkmışlar, önce Zabita İsmail’le, daha sonra Dutlu Bahçe’nin önünde Zeybek Ali’yle buluşmuşlar, hep beraber Abdal obasına gitmişlerdi. Abdal obasında Dolma’nın evindeki âlem bu şekilde başlamıştı.⁵⁷

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Antalya Rum Cemaati ve Maktul Yorgi

19. yüzyılda Antalya’daki suç istatistikleri itibara alındığında Mancarcık Kuyusu cinayetinin işlendiği dönemin olağanüstü bir dönem olduğu söylenemez. Fakat yine de 1860-1865 yılları arasında tutulmuş istatistikî veriler, 1860 ve 1861’in suç sayısı açısından biraz öne çıktığını gösterir. 1860’ın son beş ayında 37,⁵⁸ 1861’in son yedi ayında ise 57 suç vakası kayda geçmiştir.⁵⁹ 1862’nin Nisan ve Eylül arasında

⁵⁴ 19. yüzyılın ortalarında Antalya’da muhala yoluyla boşanarak tüm haklarından vazgeçmiş birçok kadın vardı. Bazı örnekler için bkz. AŞS. 19/58, AŞS. 19/60, AŞS. 19/61, AŞS. 19/67, AŞS. 19/130, AŞS. 19/177, AŞS. 19/324, AŞS. 19/481, AŞS. 19/494; AŞS. 7/33, AŞS. 7/92; AŞS. 13/28, AŞS. 13/109, AŞS. 13/205, AŞS. 13/291, AŞS. 13/307, AŞS. 13/313, AŞS. 13/318, AŞS. 13/365, AŞS. 13/369, AŞS. 13/384, AŞS. 13/473, AŞS. 13/506, AŞS. 13/543, AŞS. 13/564, AŞS. 13/571; AŞS. 14/94, AŞS. 14/110, AŞS. 14/140; AŞS. 93/136.

⁵⁵ Şehrin önemli yerel gazetelerinden İleri gazetesi, 1951 ve 1952 yıllarında, Döşemealtı ve Bademağacı’nda çok yaygın olan bu tür âlemlerle ilgili pek çok haber yapmış, âlemlerde çıkan kavgalar ve efeleri tarafından “elden ele dolaştırılan” kadınlarla yapılan röportajlar gazetede yayımlanmıştı. Bu neşriyata dair bazı örnekler için bkz. İleri, 18 Aralık 1951, 29 Aralık 1951, 12 Temmuz 1952, 22 Ağustos 1952, 23 Ağustos 1952, 24 Ağustos 1952.

⁵⁶ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-8.

⁵⁷ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-9.

⁵⁸ BOA. MVL. 610-26; BOA. MVL. 609-58.

⁵⁹ BOA. MVL. 616-24; BOA. AMKT. UM. 502-63; BOA. MVL. 620-58; BOA. MVL. 624-17; BOA. AMKT. MVL. 142-42.

kalan altı ayında 32,⁶⁰ 1863'ün sekiz aylık diliminde 27,⁶¹ 1864'ün son yedi ayında 29,⁶² 1865'in altı ayında ise 32 vaka kaydedilmiştir.⁶³

1860'ların başlarında şehirdeki azatlı köle sayısında yaşanan artışın da oluşumu üzerinde etkili olduğu bu tablo, suç sayısı açısından cinayetin işlendiği tarihi diğer dönemlere nazaran biraz olsun öne çıkarır. Ayrıca, 1860'ların başlarında Antalya çevresinde, özellikle de Finike ve Kaş taraflarında eşkiyaların faaliyeti yoğunlaşmış,⁶⁴ hayvan hırsızlığı vakalarının sayısında da artış yaşanmıştır.⁶⁵ Ne var ki bunların hiçbiri suç ve suçlu istatistikleri açısından Antalya'nın 1860'ların başları ile diğer dönemleri arasında muazzam bir fark olduğunu göstermez.

Öte yandan, cinayetin işlendiği tarihte Antalya, şehirdeki Rumları hedef haline getirebilecek bir dizi dönüşümün eşiğinde bulunuyordu. Her şeyden önce maktul Yorgi –Antalya'da ikamet eden ağabeyi Vasilaki gibi– Yunan devleti tebaası Sakızlı bir tüccardı. Ailesiyle birlikte Midilli'de yaşıyor, ticaret için Antalya'ya geliyor, ağabeyinin Kaleiçi'ndeki evinde kalıyordu. 19. yüzyılın istikrarlı dönemlerinde Antalya gezici tüccarlar tarafından sık sık ziyaret edilmiş, şehirdeki hanlar bu tüccarlara ev sahipliği yapmıştır.⁶⁶ Bu geçici ikametler 19. yüzyılın ikinci yarısında kalıplaşmış, 1860'lardan itibaren Antalya'ya Kıbrıs⁶⁷ ve Sakız'dan⁶⁸ birçok Rum gelmiş, buna bağlı olarak cinayetin işlendiği tarihlerde şehirdeki Rumların nüfusu – azatlı kölelerle birlikte– artmıştı.⁶⁹

Nüfus artışının yaşandığı bu dönemde Antalya Rumları, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının kendilerine tanıdığı haklardan da istifade etmişlerdi.⁷⁰ Ayrıca, kereste ticaretinin nimetlerinden faydalanmışlar, şehre Mısır'dan gelen Arap tüccarlarla ortaklık kurmuşlar, birlikte zenginleşmişlerdi. Nihayetinde tüm bu koşullar, Rumların

⁶⁰ BOA. *MVL.* 634-37; BOA. *MVL.* 641-30.

⁶¹ BOA. *MVL.* 647-63; BOA. *MVL.* 659-18.

⁶² BOA. *MVL.* 694-92; BOA. *MVL.* 697-2.

⁶³ BOA. *MVL.* 703-26; BOA. *MVL.* 742-52.

⁶⁴ BOA. *AMKT. MVL.* 123-76.

⁶⁵ BOA. *MVL.* 188-122.

⁶⁶ Örneğin, 1845'te Antalya'ya Küçük Asya ve Ege adalarından ticaret için gelmiş Rum tüccarların bir bölümü çarşıdaki İki Kapılı Han ile Tek Kapılı Han'da, bir bölümü de iskeledeki Han-ı Cedid'te ikamet ediyordu. Bkz. BOA. *NFS. d.* 3231, s. 1. 19. yüzyılın sonlarına doğru Maxime Collignon Antalya'nın Rodos'tan, İzmir'den hatta Selanik'ten gelen Rum tüccarlar tarafından sık sık ziyaret edildiğini, bu tüccarların hanlarda birkaç ay konakladıklarını yazmıştır. Bkz. Maxime Collignon, *Notes d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris 1897, s. 49.

⁶⁷ *AŞS.* 13/87, *AŞS.* 13/435; *AŞS.* 91/s. 130-1, *AŞS.* 91/s. 155-3; *AŞS.* 47/14, *AŞS.* 47/21; *AŞS.* 57/7.

⁶⁸ *AŞS.* 13/62; *AŞS.* 37/27, *AŞS.* 37/36.

⁶⁹ Bu göçler neticesinde Rum nüfusu o denli arttırmıştır ki 20. yüzyılın başlarında onlara Kaleiçi'nde ve dışında, şehrin tüm mahallelerinde, mesela Meydan Mahallesi'nde veya Şeyh Sinan Mahallesi'nde tesadüf etmek mümkün olmuştu. Örnekler için bkz. *AŞS.* 57/7, *AŞS.* 62/29, *AŞS.* 47/21.

⁷⁰ Güven Dinç, "The Social and Economic Status of the Rum (Greeks) of Antalya in the First Half of the 19th Century", *Adalya*, 20/2017, s. 454.

şehrin ticari ve ekonomik hayatında giderek daha fazla söz sahibi olmalarına neden olmuş, bu dönemde; Karayorgioğlu, Sarı Simonoglu, Bakircioğlu, Papazoglu, Danieloglu, Tuzcuoglu gibi birçok tüccar ailenin adı öne çıkmıştı.

Ne var ki ticari ve ekonomik hayatta Rumların daha fazla söz sahibi olmaları ve artan ticari rekabet toplumsal tepkilere de yol açmış, bu tepkiler, en başta Rum nüfusun artışı nedeniyle kendisini ifade edecek bir alan bulmuştu.⁷¹ Ayrıca, nüfuslarının arttığı bu dönemde Rumlara ilişkin tepkilerin resmi görevliler tarafından da desteklendiğine delil kabul edilebilecek gelişmeler yaşanmış; örneğin 1863-1867 arasındaki kaymakamlığı döneminde Rıdvan Paşa, Rumları İslamiyet'e davet ettiği gerekçesiyle şikâyet edilmişti.⁷² Buna rağmen Rumlara yönelik tepkinin esas olarak kültürel farklılıklar tarafından pekiştirildiği açıktı. Çünkü bu dönemde şehre gelen göçmenlerin önemli bölümü, tıpkı Yorgi ile ağabeyi Vasilaki gibi Yunan devleti tebaasıydı ve yerli Rumlardan farklı bir kültürel geçmişe sahipti. Her şeyden önce Yunanca konuşuyor, kültürel olarak Yunanistan'a yakın bulunuyorlardı. Hâlbuki yerli Rumları dini inanışları dışında Müslümanlardan ayırt edebilmek pek güçtü. Türkçe dışında dil bilmiyorlar, dualarını bile anadillerinde, Türkçe yapıyorlardı.⁷³

Maktul Mihail oğlu Yorgi böyle bir toplumsal ve kültürel iklimde öldürüldü. O, Antalya Rumlarının 19. yüzyıldaki tarihinin bir parçasıydı. Sakız'da doğmuştu, ama Midilli'de ikamet ediyordu. Bir yönüyle Antalya'da nüfuzları artan Rumlardandı; fakat esas olarak şehrin yabancısıydı. Öte yandan, ticaret için sık sık Antalya'ya gelip gittiğinden, burada hiç tanınmayan bir tüccar da değildi. Birçok kişi Yorgi'nin Hacı Ömer Ağa'nın konağına girip çıktığına şahit olmuştu. Bu nedenle geçmişte Hacı

⁷¹ Bu sebeple 7 Şubat 1866 tarihli Sadâret'e gönderilen bir arizada Kaleiçi'nde Rum nüfusun artması sonucu, Rumların İslam mahallelerinden değerinin birkaç katı mukabilinde ev satın aldığı, bu şekilde on beş-yirmi sene zarfında birçok İslam hanesinin Rumlara geçtiği vurgulanmıştı. Antalya ahali vekili Ahmet tarafından 4 Kasım 1866'da Meclis-i Vâlâ'ya iletilen bir mahzarda da bu durumdan şikâyet edilmişti. 25 Mart 1867 tarihli bir dilekçede ise bu gidişle Kaleiçi'nin tamamen Rumlara terk edileceği belirtilmiş, bu nedenle Hristiyanlara hane satılmaması istenmişti. Öte yandan nüfus artışı nedeniyle Rumlar bu dönemde sadece Kaleiçi'nden değil, kale haricinde de Müslümanlardan ev alıyorlardı. Bkz. BOA. *MVL*. 700-6, lef. 1; BOA. *MVL*. 517-62, lef. 1; BOA. *MVL*. 521-40; BOA. *MVL*. 517-62, lef. 1.

⁷² Rıdvan Paşa'nın Rumları İslamiyet'e davet etmesi birkaç defa şikâyete konu olmuştur. Kaymakam Paşa'nın bu tavrının sistematik bir çabanın ürünü olup olmadığını kesin olarak tespit etmek güçtür; ancak Rum kocabaşları Rıdvan Paşa'ya bu şekilde davranmamasını tebliğ ettiklerinde sonuç alamamışlar, bu sebeple mesele Patrikhane'ye taşınmıştı. Bkz. BOA. *MVL*. 705-97; BOA. *MVL*. 710-63.

⁷³ Gerçekten de 19. yüzyılın ilk yarısında Antalya'ya gelen birçok seyyah yerli Rumların bu durumundan bahsetmiştir. Örneğin 1812'de şehre gelen Francis Beauford Antalya'nın sekiz bin nüfusluk bir şehir olduğunu ve nüfusunun üçte birinin Rumlardan oluştuğunu söylemiş ve bu Rumların Türkçeden başka bir dil bilmediklerini, dualarını bile anadillerinde, yani Türkçe yaptıklarını belirtmişti. Bkz. Francis Beauford, *Karamania or A Brief Description of the South Coast of Asia Minor*, London 1818, s. 130. 1847'de kaleme alınan ve Antalya'nın ayrıntılı olarak tasvir edildiği bir seyahat yazısında da şehirdeki yerli Rumların Türkçe konuştukları ve tek bir kelime dahi Yunanca bilmedikleri vurgulanmıştır. Bkz. Blackwoods Edinburgh Magazine, *A Turkish Watering Place*, Vol. 61, N. 380, June 1847, s. 751.

Ömer Ağa'nın seyisliğini yapmış katil Kel Ahmet'in onu tanıdığı kesindi.⁷⁴ Varlıklı olduğu da muhakkak biliniyordu. Bu yüzden katilleri tarafından –Uzun Kuyu civarında soyulmuş Kadimoğlu Haralambos gibi– “av” olarak tanımlanmış, muhtemelen, varlıklı bir yabancı oluşu öldürülmesini kolaylaştırmıştı. Belki de bu nedenle herkesin birbirini tanıdığı ve bir diğerini gözetim altında tuttuğu bir şehirde yokluğu iki ay boyunca kimsenin dikkatini çekmemiş, akıbeti kimseyi ilgilendirmemişti.

Sonuç

Mancarık Kuyusu cinayeti 19. yüzyılda Antalya'da yürütülmüş en ayrıntılı soruşturmalardan birine vesile oldu. Bu durumun muhtemel nedenlerinden ilki, maktul Yorgi'nin yabancı bir devletin vatandaşı olmasıydı. Bu nedenle cinayete ilişkin yürütülen muhakemenin bazı safhalarında maktulun vatandaşı olduğu Yunan Konsolosu da bulunmuş, gelişmeleri takip etmişti.⁷⁵

Bununla beraber, tahkikatın bu denli ayrıntılı yapılmasının, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin cezalandırmaya ilişkin yaklaşımının değişmesiyle de ilişkisi vardı. Bu dönemde, daha öncesinde yetkileri cemaatler,⁷⁶ kişisel intikam ya da arabulucular marifetiyle sınırlandırılan mahkemelerin gücü artmıştı.⁷⁷ Mayıs 1840'ta Ceza

⁷⁴ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 1-2.

⁷⁵ BOA. İ. MVL. 464-20995, lef. 8-1.

⁷⁶ Ceza hukukunu ilgilendiren olaylarda cemaatlerin de yargılama yetkisi (cânib-i örf) vardı; burada verilen kararlar ancak itiraz halinde şer'i mahkemeye taşınırdı ki bu Antalya'da istisnai bir durumdu. Bu örneklerden birinde 12 Haziran 1835'te şer'i mahkemeye gelen Makhbule Mahallesi'nden Hacı Yorgi, Antalya sakinlerinden Nikola ve zevcesinin kendisine “oğullarının gözünü çıkardığı” iftirasını attığını, bu nedenle “cânib-i örf'e verilerek tecziye edildiğini”, ayrıca bu olay nedeniyle Hıristiyan taifesi arasında hakkında dedikodu yapılarak yüzünün kızartıldığı (*türlü tekellümat ile hacil oldum*) gerekçesiyle şer'i mahkemeye başvurmuştu. Bkz. AŞS. 6/24.

⁷⁷ 19. yüzyılda devletin cezalandırmaya ilişkin yaklaşımının değişmesinden önce, Osmanlı Devleti için toplumu şiddetten arındırmanın yaygın yöntemi kişiler arası barışı ya da arabuluculuğu desteklemektir. Meseleler, o meselenin taraflarının kendi aralarında çözülmüyordu; dem diyeti (kan parası) bu hususa verilebilecek en iyi örnektir. Bu sebeple, mahkemelere ceza hukukunu ilgilendiren çok az dava intikal ediyordu. Örneğin cerh, darp ve sirkat vakalarıyla ilgili Antalya'daki şer'i mahkemeye 1830'larda iki, 1840'larda on bir, 1850'lerde ise yedi dava intikal etmişti. Bkz. AŞS. 5/94, AŞS. 6/24, AŞS. 19/6, AŞS. 19/23, AŞS. 19/25, AŞS. 19/40, AŞS. 19/165, AŞS. 19/248, AŞS. 19/281, AŞS. 19/282, AŞS. 19/400, AŞS. 7/11, AŞS. 7/29, AŞS. 8/39, AŞS. 10/70, AŞS. 10/88; Güven Dinç, *9 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1853-1859 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2005, s. 109, 121, 173, 197.

1867'de çıkarılan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi'ne kadar şer'i mahkeme, ceza hukukuna ilişkin davalara bakmıştır. 1860 ve 1867 arasında şer'i mahkemeye 40 ceza davası intikal etmiştir. Bkz. AŞS. 11/33, AŞS. 11/34, AŞS. 11/94, AŞS. 11/128, AŞS. 11/141, AŞS. 11/147, AŞS. 11/154, AŞS. 11/182, AŞS. 12/62, AŞS. 12/73, AŞS. 12/111, AŞS. 12/150, AŞS. 12/377, AŞS. 12/491, AŞS. 12/570, AŞS. 12/241, AŞS. 12/319, AŞS. 12/434, AŞS. 12/474, AŞS. 13/23, AŞS. 13/86, AŞS. 13/137, AŞS. 13/172, AŞS. 13/219, AŞS. 13/249, AŞS. 13/257, AŞS. 13/219, AŞS. 13/389, AŞS. 13/440, AŞS. 13/487, AŞS. 13/577, AŞS. 14/ 29, AŞS. 14/ 57, AŞS. 14/ 97, AŞS. 93/131, AŞS. 93/77; Erdal Taşbaş, *a.g.t.*, s. 296, 383, 489, 508.

Kanunnamesi'nin yayımlanmasıyla başlayan ve 9 Ağustos 1858'de yeni Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle devam eden bu sürecin sonunda cezalandırma yetkisi devletin tekeline geçmiş, yargı-altı uzlaşma biçiminin ve toplumsal arabuluculuğun önemi azalmıştı.⁷⁸ Bu şartlarda devlet gündelik hayata daha fazla müdahale etmiş, kişisel saygınlığın ölçütünü veya masumiyeti belirlemede cemaatlerin (cânib-i örf) ve ahalinin oynadığı rol, devletin “tarafsız” adli ve idari görevlerine, müstantiklere, hâkimlere ve zabitalara devredilmişti.⁷⁹

Sorgulamanın bu denli ayrıntılı yapılması, tahkikat sürecinde gündelik hayatın birçok failini; kocaları tarafından terk edilen kadınları, azatlı köleleri, hayvan hırsızlarını, ıpsız sapsız serserileri soruşturmanın muhatabı yapmıştı. Bu sebeple, bezirgân cinayeti, sadece 29 Eylül 1860 günü Antalya'da işlenmiş bir cinayet ve devletin cezalandırmaya ilişkin yaklaşımında yaşanan değişim hakkında değil; cinayeti hazırlayan çeşitli koşullar, failerin kim oldukları ve yaşadıkları çevre hakkında da bilgi edinmeye imkân tanımaktadır. Failler ve şahitlerin sözlerinin kayıt altına alındığı soruşturma tutanakları ise 19. yüzyıl Antalya'sında sıradan insanların zihin dünyaları hakkında fikir oluşturmaktadır.

Sorgu sürecinde dikkat çeken ilk husus, failer ve şahitlerin çok sık yalan söylemeleridir. Gerçekte bu durum pek şaşırtıcı değildir; zira 19. yüzyılda sıradan insanlar iktidarla ne zaman karşı karşıya gelseler, onunla başa çıkmak için yalan söylemeyi tercih etmiştir.⁸⁰

Görüldüğü gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yargı-altı uzlaşma biçimi itibarını yavaş yavaş yitirmiş, devlet çok daha fazla gündelik hayata müdahil olmuştur. Fakat esas değişiklik, Nizamiye Mahkemelerinin faaliyete geçtiği 1871'den sonra yaşanmış, devlet cezalandırma yetkisini tam anlamıyla eline almış ve çok daha müdahaleci olmuştur. Mart 1886 ile Ağustos 1886 arasında kalan altı aylık zaman diliminde yüz on üç davaya bakmıştır.

⁷⁸ “Yargı-altı” (*infra judicial*) kavramını Julius R. Ruff'un çalışmasına atıfla kullanıyorum. Yargı-altı uzlaşma biçiminin işleyişi ve erken modern dönemde Avrupa'daki önemi için bkz. Julius R. Ruff, *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800)*, Çev. Didem Türkoğlu, İstanbul 2011, s. 92-108.

⁷⁹ Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra zabita ve çavuşlar iktidarın mahallelerdeki temsilcileri olmuşlar, geceleri ellerinde fenerleriyle sokaklarda görünmüşler, kahvehaneleri ve meyhaneleri denetlemişler, serserilerin mahalle aralarındaki hareketliliğini takip edip sık sık mahkemede şahit olarak dinlenmişlerdir. Zabita ve çavuşların 19. yüzyıl Antalya'sındaki denetim faaliyetleriyle ilgili örnekler için bkz. Evren Dayar, “‘Bu Ne Gam Bu Ne Keder!’ Antalya'da Efkar, Müzik ve Çalgılı Kahvehaneler”, *Toplumsal Tarih*, 256, Nisan 2015, s. 48-49. Öte yandan, devlet ve sıradan insanlar arasındaki ilişkilerin daha dolaysız hale geldiği yüzyılın ikinci yarısında, iktidar ve sıradan insanlar birçok kere karşı karşıya gelmiş, modern devlet anlayışı, resmi görevlere yönelik hakaret ve küfürlerin çok daha hassas bir biçimde takip edilmesine neden olmuştur. Bazı örnekler için bkz. *AŞS.* 29/27, *AŞS.* 29/43, *AŞS.* 29/89.

⁸⁰ 1886 yılının ilk altı ayını kapsayan Antalya Ceza Mahkemesi tutanakları, sıradan insanların sorgulama esnasında ne kadar sık yalan söylediğine tanıklık yapar. Bazı örnekler için bkz. *AŞS.* 29/39, *AŞS.* 29/43, *AŞS.* 29/71, *AŞS.* 29/76, *AŞS.* 29/109. Bir diğer yaygın yalan stratejisi de mahkemede yalancı şahit kullanmaktır. Yalancı şahitlerin yargılamadaki rolü o denli önemliydi ki, 19. yüzyılda İstanbul mahkemelerinin yakınlarında yalancı şahitlerin toplandığı kahvehanelerin varlığı dönemin İstanbul gazeteleri tarafından haber konusu yapılmıştı. İstanbul'da yalancı şahitlerden oluşan bir

Bu dönemde gündelik hayata daha fazla müdahale eden iktidarla başa çıkmanın bir diğer yolu ise faillerin “cehaletlerini” bilinçli olarak vurgulayarak gerçekte masum olduklarını iddia etmeleridir.⁸¹ Failler, suç ve kabahatlerini ikrar ederken; “*cahilliğimden*”, “*budalalığım*dan”, “*şeytana uymuşluğumdan*” veya “*okuma bilmezliğimden*” örneklerinde olduğu gibi benzer ifadeler kullanmışlar;⁸² hatta yalan ifadelerin açığa çıkması halinde de “*esasen cehaletlerinden*” böyle yaptıklarını iddia etmişlerdir.⁸³ “Kanunun şedidesi” ile karşı karşıya kalanların kendi cehaletlerine yaptıkları bu vurgu neredeyse kolektif bir nitelik taşımakta ve sorumluluğu azade etmeye yaramaktadır. Ayrıca, cahil bırakılmış olmaya yapılan bu vurgu affedilme beklentisini de içinde barındırmaktadır.⁸⁴

Sorgulama sürecinde failer ve şahitler bu stratejilere sık sık müracaat ederken, haklılık iddiaları, Kel Ahmet’in “*Yalan söylemeyiz, Allah için söyleriz*” ya da “*Allah’a can vereceğim ki görmedim*” sözlerinde olduğu gibi, dini ifadelerle de desteklenmiştir. Bunun dışında failer ve şahitler, birçok kere, iftiradan korktuklarını ve birilerinin kendilerine garazı olduğunu da iddia etmiştir.

Mancarık Kuyusu cinayeti alelade birkaç parça eşya ve siyah benekli kır bir at için işlenmişti. Üstelik 1860’ların şartları, şehre dışarıdan gelen Rumların böyle bir cinayette maktul, hovarda bir adamın yanı sıra sayıları giderek artan yoksul azatlı kölelerin ise fail olması için hayli uygundu. Varlıklı olmanın çoğu zaman birkaç parça mütevazı eşyaya sahip olmakla özdeşleştirilebildiği, yoksulluğun şehir halkının neredeyse müşterek kaderi olduğu, en varlıklı tüccarların bile belirli bir refah seviyesinin altında yaşadığı ve hemen herkesin kimin neye sahip olduğunu bildiği 19. yüzyıl Antalya’sında, şehre dışarıdan gelmiş yabancı bir tüccarın “av” olarak tanımlanmasına şaşırılmamak gerekir. Kim bilir, belki de Yorgi, yoksulların eşitliği ilkesinin geçerli olduğu bir şehirde, bu ebedi ilkenin dışında yer aldığı için kolayca “av” olarak görülmüş ve öldürülmüştür.

kumpanyanın varlığı ise 5 Ocak 1892 tarihinde ortaya çıkarılmıştır. Bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul 2009, s. 203.

⁸¹ Bu yaygın strateji, Milan Petrov’un 19. yüzyılda Tuna Vilayeti’nde sıradan insanların mahkeme karşısındaki davranışlarını incelediği makalesinde de vurgulanmıştır. Bkz. Milen V. Petrov, “Everyday Forms of Compliance: Subaltern Commentaries on Ottoman Reform, 1864-1868”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 46, No. 4, 2004, s. 746-751.

⁸² *AŞS.* 29/23, *AŞS.* 29/44, *AŞS.* 29/64.

⁸³ *AŞS.* 29/74.

⁸⁴ Bu stratejinin sergilendiği bir başka örnek olayı şu makalemde ele almıştım: Evren Dayar, “19. Yüzyılda Antalya’da Siyah Köleler ve İbradı’da Arapastık Kestanesi”, *Toplumsal Tarih*, 221, Mayıs 2012, s. 30.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. *A.MKT.MVL*. nr. 123-76; 142-42.

BOA. *A.MKT.UM*. nr. 502-63.

BOA. *İ.MVL*. nr. 399-17360; 464-20995; 568-25521.

BOA. *ML.VRD.TMT*. d. 9766; 10574.

BOA. *MVL*. nr. 188-122; 517-62; 521-40; 609-58; 610-26; 616-24; 620-58; 624-17; 634-37; 641-30; 647-63; 659-18; 694-92; 697-2; 700-6; 703-26; 705-97; 710-63; 742-52.

BOA. *NFS*. d. 3211; 3231.

Şer'iyye Sicilleri

Antalya Şer'iyye Sicilleri (AŞS), nr. 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 21, 29, 30, 32, 37, 39, 40, 44, 46, 47, 57, 62, 63, 91, 92, 93, 94, 95.

Gazete ve Mecmualar

Babalık, 20 Mayıs 1329.

İleri, 18 Aralık 1951, 29 Aralık 1951, 12 Temmuz 1952, 22 Ağustos 1952, 23 Ağustos 1952, 24 Ağustos 1952.

Araştırma ve İncelemeler

Adivar, Halide Edib, *Türkün Ateşle İmtibanı*, İstanbul 1962.

Araz, Yahya, "Kadınlar, Toplum ve Hukuk: 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 6, 2007/2008, s. 61-82.

_____, "Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Doğu Batı*, Sayı: 64, 2013, s. 149-181.

Beauford, Francis, *Karamania or A Brief Description of the South Coast of Asia Minor*, London 1818.

Beden, Aydın, *1854-1859 Tarihleri Arasında Antalya (8 No'lu Antalya Şer'iyye Sicilleri Defterine Göre)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2004.

Blackwoods Edinburgh Magazine, *A Turkish Watering Place*, Vol. 61, N. 380, June 1847, s. 735-754.

Collignon, Maxime, *Notes d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris 1897.

Corancey, M. *Itinéraire d'un Partie Peu de L'Asie Mineure*, Paris 1816.

Davis, Edwin John, *Anatolica; The Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities. Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia*, London 1874.

Dayar, Evren, "19. Yüzyılda Antalya'da Siyah Köleler ve İbradı'da Arapastık Kestanesi", *Toplumsal Tarih*, 221, Mayıs 2012, s. 26-32.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya'da Çocuk İcarları", *Toplumsal Tarih*, 242, Şubat 2014, s. 32-37.

_____, "'Bu Ne Gam Bu Ne Keder!' Antalya'da Efkar, Müzik ve Çalgılı Kahvehaneler", *Toplumsal Tarih*, 256, Nisan 2015, s. 48-53.

Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul 2009.

- Dinç, Güven, *9 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1853-1859 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2005.
- _____, "The Social and Economic Status of the Rum (Greeks) of Antalya in the First Half of the 19th Century", *Adalya*, 20/2017, s. 449-491.
- Goitein, S. D., *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Volume: I, Berkeley and Los Angeles 1967.
- Hellenkemper, H. - Hild, F., *Tabula Imperi Byzantini VIII: Lykien und Pamphylien*, Viyana 2004.
- Kırçınzade, S. Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, Çev. Salih Şapçı, Eğirdir 2005.
- Özdemir, Hacı Bayram, *26 Numaralı Antalya Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301-1302 (M. 1883-1885)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2012.
- Petrov, Milen V., "Everyday Forms of Compliance: Subaltern Commentaries on Ottoman Reform, 1864-1868", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 46, No. 4, 2004, s. 730-759.
- Ruff, Julius R., *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800)*, Çev. Didem Türkoğlu, İstanbul 2011.
- Saraçoğlu, Hüseyin, *Akdeniz*, Ankara 1989.
- Selekler, Macit, *Yarım Asrın Arkasından Antalya'da Kemer-Melli-İbradı-Serik*, Antalya 2013.
- Seng, Yvonne J., "Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 39, No. 2 (1996), s. 136-169.
- Spratt, T.A.B. - Forbes, Edward, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, Cilt: I, London 1847.
- Tanrıseven, Ruken, *12 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2007.
- Taşbaş, Erdal, *15 No'lu Antalya Şer'iyye Sicil Defterine Göre 1866-1867 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2007.